

לשכת נשיא הרפובליקה הפדרלית של גרמניה

הנאום באינטרנט:
www.bundespraesident.de
עמוד 1 מתוך 4

נשיא הרפובליקה הפדרלית של גרמניה, פרנק-וולטר שטיינמאייר לרגל הענקת פרס-היינה 2020 לרחל סלמנדר ב- 29 באוגוסט 2021 בדיסלדורף

רשימת האישים אשר להם הוענק פרס-היינה מטעם עיריית דיסלדורף במשך כמעט חמישים שנה, הינה רשימה מרשימה המעוררת בהחלט כבוד: קרל צוקמאייר, זוכה הפרס הראשון, או ריכארד פון וייצקר, האנס מגנוס אנצנסברגר, עמוס עוז או יורגן הברמאס. לשורה מבריקה זו אנו מונים כעת גם את רחל סלמנדר – עם מפעל חיים ששייך לשורה זו ושאנו, בצדק, מכבדים וחוגגים היום על ידי הענקת פרס זה.

רחל סלמנדר היתה והינה אחת המאפשרות המשמעותיות ביותר של חיי הרוח הגרמניים במשך עשרות השנים האחרונות. פועלה המוצלח מורכב מכך שבכל דבר שהיא מבצעת, היא אף פעם לא מעמידה את אישיותה במרכז, אלא תמיד מעלה על נס את פועלם של אחרים.

רחל סלמנדר היקרה, את הענקת לכולנו מתנה, לכל אלה המתעניינים בחיים התרבותיים והרוחניים, ובאופן שרק את היית יכולה לחולל. תשוקתך, קסמך, עוצמתך, כמו גם הכישרון שלך לחברות, סקרנותך האינטלקטואלית ויכולתך הארגונית העניקו לנו גישות אל העולם הספרותי, גישות לסופרים ולספרים, גישות לעולמות של מחשבה ותחושה, גישות שלא היינו מגיעים אליהן בלעדיך. עולם הספרות הוא עולמך. ובכדי ש"עולם ספרותי" זה יהפוך לנגיש ויאה למגורים לרבים אחרים ככל האפשר, פעלת לא רק כעורכת ותיקה של המוסף הספרותי בעל אותו שם.

רחל סלמנדר, בדרכה המיוחדת במינה, היא התגלמות עכשווית של אותם מאפשרי-תרבות, אותם מעוררי השראה אשר אותם ברטולט ברכט הנציח בשירו המפורסם "האגדה על יצירת הספר טאוטה-ציניג בדרכו של לאו-צה לגלות": מוכס אחד, שהתעניין בחוכמתו של החכם שרצה לחצות את הגבול, נתן לילד להכתיב חוכמה זו, כך שלבסוף נוצר ספר שיוכל להיקרא על ידי כל אדם בעתיד. וכפי שידוע, מסכם ברכט:

"אך כל נא נשבח בלבד את החכם

ששמו על הספר התנוסס!

את החוכמה יש בתחילה לקחת מן החכם.

ולכן, תודותינו למוכס:

הייתה זו דרישתו מן החכם."

ובאופן מופתי, רחל סלמנדר דרשה את חוכמתו של אחד המלומדים המשמעותיים ביותר של המאה הקודמת, או ליתר דיוק: את דרכו לחוכמה זו, כלומר את ההיסטוריה של חייו ומחשבתו, מפגשיו ותובנותיו, ובצורה זו של תרבות שלמה.

אני מדבר על האנס יונאס, שאותו כולם מכירים כמחבר הספר "עקרון האחריות". בידי רחל סלמנדר ובעלה, שטפאן זאטלר, עלה לבסוף לשכנע את האיש שגילו כבר הרבה

כתובת לשכת נשיא הרפובליקה הפדרלית של גרמניה
ברלין 11010
טל" 030 2000-2021
פקס 030 1810200-2870
דוא"ל PRESSE@BPRA.BUND.DE
אתר WWW.BUNDESPRAESIDENT.DE

מעבר לשמונים, לספר לה שוב את חייו. וכך ניתן היה להקליט את דבריו ולהעלותם על הכתב.

ללא סבלנותה ועקשנותה, וללא חביבותה ומסירותה, לא היו לנו זיכרונותיו הנפלאים של האנס יונאס. זיכרונותיו אלה של הפילוסוף הדגול מעוררים שוב לחיים את העולם שאין דומה לו ושאין להשיבו, עולם של תרבות גרמנית ויהודית, את השפע והעושר הנובעים ממנה, אך גם את חורבנה של תרבות זו. "...ולכן, תודותינו למוכס": גם במקרה בו רחל סלמנדר הייתה מאפשרת את הופעתו של ספר זה בלבד, היא היתה ראויה לכל פרס.

בהקדמתה לספר היא מספרת כלאחר יד על התרבות שעיצבה את האנס יונאס – ובנוסף מגלה מבט אל מה שריתק אותה כל חייה, ואל הדברים שמעוררים את השראתה ומניעים את יצירתה עד היום: "כפי שהיה מקובל בחברות תרבותיות בתקופת טרום-המלחמה, הכיר כל ילד מבית טוב את פסוקיהם של גיטה ושילר בעל-פה ועל בוריים, כפי שגם הכיר את היינה "שלו". וכך, בשנים שנותרו לנו עד מותו, הצליח האנס יונאס לרתק רבים בפגישות ערב משותפות עם נכסי ההשכלה הגרמנית המאופסנים בזיכרונו."

כאן, עם תולדות חייו של האנס יונאס, שוב חיה התשוקה וכאילו מנסה להיאחז בידיים: התשוקה העזה של יהודי גרמניה לתרבות – ותרומתם חסרת התחליף של יהודים לאותה תרבות גרמנית. כיום, אנו יודעים עד כמה מוקדם הוכרו יהודי גרמניה כזרים על ידי מי שהכתירו עצמם בתואר "סופרים לאומיים", ומהו הרעל עימו פעלו האנטישמים על פני דורות, ובאיזו ברטוליות כל זה נהרס לבסוף. ואנו גם יודעים כיצד כל נציגיה המשמעותיים של התרבות היהודית נרדפו, נרצחו, נדחקו לאבד עצמם לדעת או גורשו, וכיצד גרמניה גרמה בעצמה לאבידה הזו שלה שאין להשיבה.

כה מוקסמת היתה רחל סלמנדר ועדיין הינה מתרבות זו ומנציגיה, עד כי הקדישה את חייה להשתקפותה המתמדת של תרבות יהודית מתחדשת זו, ולספרות בעיקר. היא – ועל כן ההשוואה לשירו של ברכט מעט צולעת – היא אינה בשום צורה שהיא מוכסת-גבול, המוודאת כי דבר לא יוברח ללא רשות אל מעבר לגבול. נהפוך הוא: היא זו אשר אינה מכירה בשום מחסום או גבול בין תרבויות. וכך, היא פתחה שוב ושוב את הגבולות ושומרת אותם פתוחים. היא גם, במקרה הצורך, משמשת כמבריחה מיומנת ומתוחכמת, הדואגת לכך כי סחורה-מוברחת ובלתי מוכרת אכן תחצה את הגבול: חידושים אינטלקטואליים או נכסי רוח שנשכחו והודחקו.

זוהי הסחורה-המוברחת של הרוח – המזכירה במעט את "המוכסים הפרוסיים" ביצירתו של היינריך היינה "גרמניה, אגדת חורף" שעורכים עליו חיפוש בעת חציית הגבול:

"הם רחרחו בכל דבר וחיטטו
את החולצות, המכנסיים והממחטות בדקו;
תרו תחרה, תרו תכשיטים,
תרו גם אחר ספרים אסורים.

הו שוטים, אשר במזוודה מחפשים
אך דבר לא מגלים!
את סחורתי אשר עימי
כבר מזמן החבאתי בראשי. [...]

והרבה ספרים שם בראשי מצאו מקלט!
וזאת אוכל נא להבטיח לכם בלאט
כי ראשי הוא קן הציפורים המציץ
של הספרים האסורים עד בלי קץ"

עם הקמת החנות לספרים שלה במינכן, רחל סלמנדר פתחה סוג של מרכז מסחר רשמי לסחורה-מוברחת, מיוחדת ובעלת ערך שכמעט נעלמה. היא עצמה אומרת על כך: "כמעט חמישים שנה לאחר תהליך ה"דה-יודאיזציה" במסחר הספרים בגרמניה, רציתי

לפחות לסייע לשחזר את עולם הרוח היהודי על ידי הקמת חנות ספרים המתמחית בספרות בנושאי יהדות, לאסוף את כל מה שהמילה והכתב שמרו, ולאזרח מחדש את כל אלה שגורשו ונשרפו."

ראשה היה והינו "ראש קן ציפורים מציץ" של ספרים וספרות, לפחות כמו ראשו של אותו משורר אגדת חורף. ללא לאות או עייפות היא מגשרת ומפגישה אנשים לשיחה משותפת, ובכך היא מביאה את האנשים אל הספרים ואת הספרים אל האנשים. הרי עצם הגישור עצמו הוא אקט תרבותי מובהק – וכי היכן ניתן לזהות זאת טוב יותר מאשר אצל רחל סלמנדר? רחל סלמנדר לא רק פתחה חנות ספרים; עלינו לדייק ולומר: כל חייה ופועלה עצמם – מהווים יצירה ספרותית.

יש להזכיר מילה נוספת במלוא משמעותה כאשר אנו חושבים על רחל סלמנדר: חריפות הרוח. וזאת בכמה מובנים: אחד היא עצמה חריפה ברוחה תודות לערנותה האינטלקטואלית ויכולתה לזהות את הקישורים בין דברים שנראים רחוקים זה מזה. אך מעל הכל, לפעילותה הרוחנית יש כלל משמעות עבודה, רק במידה והיא קשורה להווה, לכאן ועכשיו של המחשבה והחיים.

באופן בלתי נלאה ובלתי ניתן לערער – ובעיקר באופן ייחודי – היא שומרת על חיותה ומורשתה של התרבות היהודית. פרנק שירמאכר ציין זאת בנאום-שבח אישי לרגל הענקת פרס-שילר בעיר מרבאך:

"היא גם מגלמת, ודבר זה ממש נדיר בגרמניה של שנת 2013, את אותה תערובת מופלאה של טרום-המלחמה בדמות בית קפה, מועדון פילוסופים ובמה עולמית, את עולמם התקשורתי של יוזף רות ושל [פרידריך] טורברג ואליאס קאנטי – עולם אשר רק בעיניהם של בורים הוא עולם בלתי-פרודוקטיבי."

וכאשר בהמשך אומר עליה פרנק שירמאכר: "היא אוספת הצעות והשראות כאילו היו חומרי הפעלה", ובדיוק כאן, עם המילה האחרונה, "חומרי הפעלה", אנו מגיעים לדימוי משעשע אך קולע, שבו השתמש וולטר בנימין בהקשר אחר לגמרי. דימוי זה מתאים היטב לפועלה הלעיתים נסתר אך היעיל עד מאוד של רחל סלמנדר במה שנקרא המפעל הספרותי: "אתה לא עומד מול טורבינה ושופך על כולה שמן מכונה. אתה יוצק מעט ממנו לפתחים נסתרים, שאותם אתה חייב להכיר".

היכולת הזו לזיזם או לעורר את הדבר הנכון במקומות הנכונים, היכולת להפגיש את האנשים הנכונים במקום הנכון ובזמן הנכון – יכולת זו היא הדבר המאפיין את רחל סלמנדר ואת פועלה פעם אחר פעם. ודווקא היא, עלינו להוסיף, דווקא היא שנולדה ב"מחנה עקורים" וכנראה שגם חשה "עקורה" על פני שנים רבות, כבלתי משתייכת לגרמניה זו שלאחר המלחמה, בעוד שמבצעי-הפקודות ותומכי-המשטר כבר מזמן תפסו שוב את מקומם המקובל בחברה.

"לא קיבלתי מולדת מלידה. הגדרתו הרשמית של סטטוס זה היתה: "זר חסר בית". לקח יותר מארבעים שנה עד שהרשויות הפדרליות בגרמניה יעלו הצעה בלתי בירוקרטית על מנת לאזרח את העקורים."

והיתה זו דווקא רחל סלמנדר: זרה חסרת בית שדיברה יידיש בלבד ולא הכירה שום מילה בגרמנית כאשר החלה לבקר בבית הספר העממי, דווקא היא פתחה לנו בגרמניה דלתות לעולם התרבות היהודית-גרמנית – שאותה יכולנו לגלות כחלק ממולדתנו האבודה, שדרכה הכרנו וגילינו מחדש את מוצאנו הרוחני והתרבותי המשותף.

היא עצמה, לדבריה, קיבלה מן מושג של השתייכות לראשונה בחג המולד: "הייתי בת פחות משש כאשר אני, הילדה היהודייה ממחנה העקורים פרנוואלד, יצאתי למעין מסע ארוך לוולפראטסהאוזן כדי לנגן שם, בחג המולד, את האדג'יו של הנדל על הכינור מול קהל גרמני. היום אני יודעת ששם החלה דרכי אל החברה הגרמנית."

אכן זה נוקב להיווכח איזו דרך ארוכה היה צריך לצעוד אל הקיום היהודי-גרמני ההוא, שהיה כה מובן מאליו, כפי שחוה באופן טבעי לגמרי היהודי הברלינאי וולטר בנימין בילדותו, בסביבות שנת אלף תשע מאות – חוויה שהתרחשה אף היא בחג המולד הנוצרי: "בחצרות הפנימיות החלו תיבות הנגינה למשוך את הזמן על ידי ניגון שירי מקהלה [...] חיקיתי בחדרי עד השעה שש לערך. שום חג אחר בהמשך חיי לא הכיר את השעה הזו, הרועדת כמו חץ בלב היום."

איזו תהום של ברבריות והרס – הרס שבוצע בידי נוצרים! – טמון בין שני זיכרונות הילדות של שני חגי מולד אלה. איזו תהום בין הקיום הגרמני-יהודי הישן והמובן מאליו לבין קיום שהיה צריך לגלותו לראשונה בזהירות, קיום שהנו כל דבר אחר ממובן מאליו – אשר למעשה כמעט ולא ניתן להעלותו על הדעת.

רק כשאנו מתבוננים אל תוך התהום הזו נוכל להעריך את תודתנו זו שאנו חייבים לרחל סלמנדר ולפועלה. "העולם היהודי של אתמול" שהציגה בפנינו אינו עולם זר; הוא המוצא המשותף שלנו, המולדת המשותפת שלנו.

מי שמעוניין לגלות מחדש את המולדת המשותפת הזו שוב ושוב, יכול לצאת אל מסעות של דמיון עם רחל סלמנדר אל השמות הגדולים, מכל בחינה, אשר זמינים אצלה: לצאת למסע אל גבריאלה טרגיט הנפלאה ועולמה היהודי הבורגני של "משפחת אפינגר", אל ארנסט בלוך ותיאודור וו. אדורנו, אל פאול צלאן ואלזה לסקר-שילר, אל וולטר בנימין וזיגמונד פרויד, אל פרנץ רוזנצווייג ומרטין בובר, אל גרשום שולם וחנה ארנדט, אל מרסל רייך-ראניצקי ונורברט אליאס, אל האנס זאהל ואילזה אייכניגר, אל בילי ויילדר ופאול אברהם, אל האנס יונאס, נלי זקס וזיגפריד קראקאואר.

יכולנו להמשיך כך עוד ארוכות – וטרם היינו מגיעים אל כל אלה כגון פרנץ קפקא, למשל, אשר לא חוו ולא נאלצו לחוות את הזוועה, וגם לא אל אלה שחיים כיום את התרבות היהודית בגרמניה של זמננו. כן, בזמנים אלו שלנו, אשר בו נגזר עלינו לחוות שוב אנטישמיות – ובעיקר בתחום התרבותי, אנטישמיות במסווה של ביקורת על ישראל כביכול. וכך מכיר זמננו שלנו שוב את חוסר הוודאות ואובדן העצות הנוראיים של הקהילה היהודית לנוכח גילויי השנאה העכשווית. הזעזוע מכך חייב לנגוע לכולנו, כי רק כך הוא יוכל לחבר את כולנו. עלינו מוטלת החובה להתנגד – לא רק כל אחד לעצמו, אלא כולנו זה עם זה ואחד למען השני!

רחל סלמנדר, האישה העקורה שחיפשה לעצמה את המקומות הנכונים של חייה ומצאה סוג של מולדת, מבינה את פועלה לא רק בהבטחת וודאותה של המורשת בעלת הערך. מולדת היא גם המקום אשר בו מתערבים בנסיבות הקונקרטיות. מולדת היא גם המקום שבו נאבקים בכל גילוי של גזענות ואנטישמיות. מולדת היא גם המקום שבו מכירים בכך שאחרים עשויים להיות שונים בתכלית, אך הם זוכים לאותו כבוד ולאותן זכויות.

רחל סלמנדר היקרה, אנו מכבדים אותך היום בפרס-היינה. אך אנו גם יודעים: נדע לכבדך עוד יותר אם נפנים את התרבות הגרמנית-יהודית לא רק כחלק מעברנו, אלא כחלק מהווה בן זמננו וכחלק מן העתיד שלנו – בדיוק כפי שאת עושה זאת.